

I.В. Ковальчук,
аспірантка
(Львівський національний університет
імені Івана Франка)
(Науковий керівник доцент В.М. Кольбенко)

Становлення інституту усиновлення на території Галичини, Північної Буковини та Закарпаття за часів Австрійської імперії

Ключові слова: *усиновлення, усиновлювач, усиновлений, батьківська влада.*

Усиновлення є одним із найдавніших та традиційних інститутів сімейного права. Правове регулювання цього соціального явища було відоме ще в давньому Римі. Але умови такого прийняття дітей у сім'ю, його процедура та правові наслідки змінювалися з історією розвитку людства. Загалом усиновлення залежало від ставлення суспільства до шлюбу, економічно-соціального рівня розвитку тієї чи іншої держави, її політичного устрою.

Для того, щоб повністю зрозуміти процедуру усиновлення та оцінити її ефективність необхідно дослідити становлення і розвиток цього інституту. Адже прослідкувавши етапи становлення цього правового інституту, можна зрозуміти основні закономірності його розвитку в наші держави. Це необхідно для того, щоб можна було зробити відповідні висновки та уникати помилок при подальшому законотворенні в Україні.

Метою цієї статті є дослідження одного з найважливіших етапів становлення та правового регулювання інституту усиновлення на території України у контексті загальних європейських тенденцій.

Проблемами сімейного права взагалі і усиновлення, зокрема, на території українських земель у складі Австрійської імперії

займалися такі видатні вчені минулого як С.П. Григоровський, А.И. Загоровский, В.П. Максимов, Н.С. Ніколін, К.П. Победоносцев, П.С. Ципкін, М.Ш. Шимановський, І.В. Гессен та інші. На сьогоднішній день видатними науковцями у сімейного права незалежної України є З.В. Ромовська, Ю.С. Червоний, О.В. Калітенко, Г.С. Волосатий, М.А. Логвинова, В.С. Яковенко та багато інших. Більшість науковців досліджували розвиток сімейного права взагалі, тому безпосередньо інститут усиновлення є мало дослідженим в літературі.

Усиновлення на території Галичини, Північної Буковини та Закарпаття було досить поширеним суспільним явищем, яке визначалося звичаєвим правом. В той час, як сімейне право Європи ще не знало інституту усиновлення як окремого інституту права, на відміну від інституту опіки.

У Франції усиновлення, як інститут права, не існувало до створення республіки (1792 р.) і вперше було врегульовано Цивільним кодексом Франції (Кодексом Наполеона) [6, 378].

Звичайним приводом для усиновлення на території Галичини, Північної Буковини та Закарпаття за часів Австрійської імперії була бездітність і прагнення мати опору в старості. Іноді усиновленням карали не-

слухняних і непокірних дітей, причому вони частково або й зовсім втрачали майно рідних батьків.

Втім, треба розрізнити два види усиновлення.

Перше – схоже, принаймні до певної міри, на усиновлення в розумінні цивільного права. Подружжя брало сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування, яку названі батьки видавали за свою. Вона працювала по господарству як слуга або наймичка, а згодом названі батьки наділяли її деяким майном і одружували. Загалом це прийняття на місце дитини було, фактично, укладенням угоди, вигідної для названих батьків, бо вони отримували з усиновленими дітьми дешеvu робочу силу.

Ще більше це проявляється в другому виді усиновлення. У цьому випадку “годованцями” були не юні або бідні особи, а здебільшого самостійні й заможні господарі. Старі, частіше безсімейні, особи усиновляли їх за умови, що вони будуть доглядати названих батьків до самої смерті і зрештою належно поховують, за що й отримують їх майно. Розвиток цього своєрідного усиновлення, зрештою, можна легко пояснити, якщо взяти до уваги важкі життєві умови в горах, які створюють, особливо старим самотнім людям, непереборні труднощі. Із послабленням цих важких відносин внаслідок прогресивного розвитку культури і одночасно зростаючої ціни на земельну власність ця інституція починала занепадати в деяких місцевостях [4, 39–41].

На території західноукраїнських земель поступово поширювалась чинність австрійського права, однак внаслідок багатонаціонального характеру Австрійської монархії у правовій системі держави тривалий час не було єдності.

Особливо пошквалилась робота над кодифікацією цивільного та інших галузей права в останній чверті XVIII ст., причому кодифіковані збірники проходили апробацію у Галичині, а відтак їх чинність поширювалась і на інші австрійські провінції.

Декретом 1797 р. було завершено проєкт цивільного кодексу та його почали запроваджувати у життя.

Цивільний кодекс був запроваджений спершу у Західній, а невдовзі у Східній Галичині; відповідно припинило дію старе польське феодальне право. Та лише у 1811 р. після кількох переробок був затверджений і з 1812 р. введений у дію Австрійський цивільний кодекс. Він мав 1502 статті і поділявся на 3 частини: вступ – загальні положення про цивільний закон, 1 – про особові права, 2 – речові права, 3 – спільні положення про особові і речові права.

Питанням усиновлення було присвячено статті 179–186 глави III Загального цивільного уложення Австрійської імперії 1811 р. “Про взаємні права батьків і дітей”.

У відповідності до цих правових норм усиновленням визнавався юридичний акт, яким встановлювались відносини, що були ідентичними відносинам між кровними батьками і дітьми.

Оскільки процедура усиновлення за своєю правовою природою була призначена виправити те, що не дано від природи, то бути усиновителями дозволялось тільки тим особам, які не мали змоги мати власних дітей. Аналогічна норма права існувала і в нормативно-правових актах інших держав: § 1741 Цивільного Уложення Німеччини 1896 р., § 204 Італійського цивільного кодексу 1865 р., ст. 345 Французького цивільного кодексу 1804 р., ст. 204 Швейцарського цивільного кодексу 1907 р. та інших нормативно-правових актів тогочасної Європи.

За загальним правилом усиновлювати дозволялось лише подружнім парам. У відповідності до § 179 Загального цивільного уложення Австрійської імперії 1811 р., усиновлення заборонялось особам, які за своїм церковним саном не могли одружатися. Така заборона пояснювалась тим, що усиновлення можливе для тих осіб, які прагнуть створити повноцінну сім'ю, але позбавлені такої можливості не з власної волі, тоді як особи, що присвятили себе релігійному служінню з власної волі, не можуть використовувати такий спосіб створення сім'ї. Разом з тим, така заборона не поширювалась на осіб так званого

“білого духовенства”, яким було дозволено одружуватись, мати сім’ї, а отже і усиновлювати інших осіб згідно із встановленою законодавством процедурою.

Основною вимогою, що висувалась до кандидатури усиновителя, було те, що він повинен був відповідати віковому цензу як абсолютному, так і стосовно усиновлюваної особи, а саме: мав бути старше п’ятдесяти років, а різниця у віці між усиновленим та усиновителем повинна була складати не менше, ніж вісімнадцять років. Такі самі вимоги були передбачені тогочасним законодавством інших країн Європи: § 1744 Цивільного Уложення Німеччини 1896 р., § 202 Італійського цивільного кодексу 1865 р.

Французький цивільний кодекс 1804 р. у разі усиновлення передбачав дещо інші вимоги: вік усиновителя – не менше п’ятдесяти років, а різниця у віці з усиновлюваною особою п’ятнадцять років. Статтею 264 Швейцарського цивільного кодексу 1907 р. було передбачено лише одну вимогу, а саме: вік усиновителя мав бути більшим, ніж сорок років. Разом з тим, цивільне законодавство Пруссії не ставило таких вимог ані до віку усиновителя, ані до різниці у віці між ним та особою, яка усиновлювалася [6, 456].

У всіх цих вимогах ми можемо чітко простежити такі ж мотиви у прийнятті рішення законодавцем, що і за усиновлення в Стародавньому Римі – максимально копіювати природні відносини батьків і дітей.

Відповідно до § 181 Загального цивільного уложення Австрійської імперії 1811 р., одружені особи могли усиновлювати або бути усиновленими лише за обов’язкової згоди іншого із подружжя. Такий дозвіл був не потрібен лише в двох випадках: 1) якщо подружжя було в розлученні; 2) якщо інший із подружжя не міг висловити таку згоду через свою відсутність.

Усиновителю, що перебував у шлюбі, необхідно було отримати згоду іншого з подружжя. Відповідно до Пруського уложення, на відміну від Цивільного уложення Австрії, чоловік мав право на усиновлення без згоди дружини, проте дружина не

могла усиновлювати без згоди чоловіка [5, 126–131].

Крім того, усиновлення неповнолітніх ставало можливим лише за наявності згоди їх батьків, якщо вони були живими. У тому випадку, коли усиновлювалася незаконно народжена дитина, дозвіл на усиновлення повинна була давати її мати. Аналогічні вимоги містили § 1747 Цивільного Уложення Німеччини 1896 р., § 208 Італійського цивільного кодексу 1865 р., ст. 346 Французького цивільного кодексу 1804 р., ст. 265 Швейцарського цивільного кодексу 1907 р. та ін.

Отже, усиновлення без дозволу батьків було можливим лише у трьох випадках:

- 1) батьки були або вважалися померлими;
- 2) місце перебування батьків було не відомо;
- 3) усиновлюваною була повнолітня особа.

Згода батьків на усиновлення дитини висловлювалася письмово, оголошувалася у судовому засіданні та підшивалася до справи після її розгляду.

У кількох країнах існували правові норми, які вимагали обов’язкової згоди усиновлюваного на усиновлення, а також обмеження мінімального віку усиновлюваного, з тією метою, щоб він міг самостійно оцінити наслідки усиновлення. В Німеччині та Швейцарії дитина старше 14 років повинна була дати згоду на усиновлення. В Італії особа не могла бути усиновленою до 18 років, а у Франції – до 21 року. Крім того, за такого усиновлення необхідна була згода батьків, якщо вони були в усиновлюваного.

Такі правові норми, з одного боку, гарантували захист прав усиновлюваного, а з іншого не дозволяли усиновлення малолітніх осіб, які особливо потребували батьківського піклування. Очевидно, що для тогочасного законодавця метою усиновлення був, в першу чергу, захист майнових прав усиновленого, в охороні цих прав від посягань усиновителя, а також у забезпеченні можливості передачі майна і титула усиновителя усиновленому, якщо такі були [6, 128–129].

Ще однією з вимог, які ставились у разі усиновлення – це неможливість усиновлення однієї і тієї ж особи двома особами одночасно. Виняток з цього правила – це випадок, коли усиновителями було подружжя.

Відповідно до Загального цивільного уложення Австрійської імперії 1811 р., на території Галичини, Північної Буковини та Закарпаття було заборонено усиновлення власних незаконнонароджених дітей. Разом з тим, законодавство решти країн Європи було зовсім не таким категоричним у регулюванні цього питання.

Італійське законодавство за аналогією з цивільним законодавством Австрії забороняло таке усиновлення, тоді як цивільні кодекси Франції і Німеччини замовчували це питання, що давало змогу тогочасним науковцям робити висновки, що цей різновид усиновлення був дозволеним.

Тогочасним цивільним законодавством усіх країн Європи було заборонено усиновлення нехристиянином християнина і навпаки.

Крім умов, що визначали процедуру усиновлення і які діяли на території Галичини, Північної Буковини та Закарпаття за часів Австрійської імперії, законодавством країн Європи були передбачені також інші вимоги щодо усиновлення:

1. Французький (ст. 355) і Італійський (ст. 215) цивільні кодекси за прикладом римського права вимагали, щоб усиновитель був чесною, шанованою і добропорядною людиною, що повинні були підтвердити свідки у судовому засіданні.

2. У відповідності до Французького цивільного законодавства, усиновителем могла стати лише особа, яка протягом, як мінімум, шести років турбувалася про усиновлювану особу, або навпаки. Таким чином, суд під час прийняття рішення мав змогу переконатися в особливому ставленні та турботі усиновителя щодо усиновлюваної особи. Разом з тим, відповідно до ст. 345 Цивільного кодексу Франції, дотримання таких формальностей і вимог закону щодо віку усиновителя ставали необов'язковими, якщо усиновлена

особа врятувала життя свого усиновителя [6, 356].

3. За тогочасним законодавством Швейцарії, окремо визначалася норма, згідно з якою усиновлення ставало можливим лише якщо абсолютно виключалися будь-які можливі негативні наслідки для усиновлюваної особи [3, 488–489].

Щодо процесуального порядку усиновлення, то воно здійснювалось на основі принципу, що усиновлення не допускається, якщо воно здійснюється на визначених усиновителем чи усиновлюваною особою умовах або на визначений сторонами термін. Така умова була продиктована тим, що усиновлення мусить компенсувати недоліки у складі сім'ї, а не принести матеріальну вигоду одній зі сторін.

У країнах Західної Європи існував переважно судовий порядок усиновлення (Пруссія, Франція, Італія). Винятком була лише Саксонія, де усиновлення встановлювалось королівським рескриптом [5, 126–131].

Під час усиновлення між сторонами обов'язково мав укладатися договір. Такий договір сторін мав бути затверджений у судовому засіданні. Ця вимога встановлювалася для того, аби попередити незаконне усиновлення, а також переконатися, що сторони витримали всі вимоги закону.

Крім Загального цивільного уложення Австрійської імперії 1811 р., такі ж вимоги встановлювалися і Французьким, і Італійським цивільним уложеннями. Французьким законодавством було передбачено навіть подвійне затвердження такого договору у місцевому та апеляційному судах. При цьому, якщо в усиновленні було відмовлено, то суд не пояснював причин відмови, щоб не компрометувати потенційного усиновителя.

Правовідносини усиновлення не могли припинитися внаслідок одностороннього волевиявлення усиновителя чи усиновленого. Відповідно до § 185 Загального цивільного уложення Австрійської імперії 1811 р., договір про усиновлення можливо було розірвати лише внаслідок взаємної домовленості сторін, причому виключно в такій формі, як його було укладено.

Усиновлення могло бути скасовано і на підставі закону, у випадку, коли між усиновителем та усиновленою особою або її потомством було укладено шлюб. Більше того, відповідно до Саксонського уложення, було заборонено шлюб між батьками усиновителя та батьками усиновленого, або між нащадками усиновленого, або між особами, які внаслідок усиновлення стали на місце брата чи сестри [5, 126–131].

В обох випадках у разі скасування усиновлення відновлюються права усиновленого, що існували до укладення договору про усиновлення.

Отже, усиновлення на території Галичини, Північної Буковини та Закарпаття за часів Австрійської імперії мало виключно приватні правові наслідки. І ці наслідки були відмінними для усиновителя, усиновлюваного та родичів усиновителя.

Усиновлення тягло за собою настання певних правових наслідків, які поділялись на публічні та приватні.

Під публічними малися на увазі наслідки, що зачіпали державні, суспільні інтереси. У першу чергу, перехід до усиновленого майнових прав усиновителя. Цей аспект, безумовно, мав велике значення в тогочасному суспільстві, в якому існувала велика різниця між представниками різних верств населення. Саме спробами захисту публічних інтересів пояснюється існування окремих норм, що регламентували наслідки усиновлення. В окремих країнах Європи особи, що належали до вищого стану, не могли усиновити осіб нижчих станів.

Приватні наслідки усиновлення полягали в установленні прав, аналогічних до прав та обов'язків між батьками та дітьми. Дія правових наслідків усиновлення поширювалась і на нащадків учасників усиновлення, відповідно до австрійського та німецького законодавства. У Франції та Італії, навпаки, правові наслідки усиновлення розповсюджувались виключно на його учасників. Їх можна було поділити на немайнові та майнові [3, 490].

Згідно із Загальним цивільним уложенням Австрійської імперії 1811 р., усиновлення мало наступні правові наслідки:

1. Усиновлений стосовно усиновителів набував статус рідної дитини. При цьому такий статус поширювався і на нащадків усиновленого (§ 182 Австрійського цивільного кодексу).

2. Усиновлений носив прізвище усиновителя (§ 182 Австрійського цивільного кодексу; § 347 Французького цивільного кодексу; § 210 Італійського цивільного кодексу; § 268 Швейцарського цивільного кодексу).

3. Усиновлений отримував право на утримання та виховання (§ 183 Австрійського цивільного кодексу; § 349 Французького цивільного кодексу; § 211 Італійського цивільного кодексу).

4. Усиновлений не втрачав зв'язки з своєю кровною сім'єю, якщо така була (§ 183 Австрійського цивільного кодексу; § 349 Французького цивільного кодексу; § 211 Італійського цивільного кодексу).

5. У разі спадкування усиновлений міг претендувати лише на частку вільного майна усиновителя (§ 755). В Саксонії і Пруссії усиновлений мав право на спадщину після усиновителя, але це право не було взаємним.

6. Усиновитель мав право розпоряджатися майном усиновленого. Проте усиновитель мав лише права щодо управління майном усиновленої особи виключно в її інтересах, і не міг користуватися доходами від такого майна на власний розсуд [6, 639].

7. Усиновитель повністю наділявся батьківською владою по відношенню до усиновленого (§ 183 Австрійського цивільного кодексу; § 349 Французького цивільного кодексу; § 211 Італійського цивільного кодексу). Виключення становили Пруське та Саксонське уложення, відповідно до яких усиновитель не отримував право користування та розпорядження майном усиновленого [5, 127].

8. Усиновитель, як і кровні батьки, мав право на утримання від усиновленого.

9. На родичів усиновленого дія і правові наслідки усиновлення не розповсюджувалися; відповідно до австрійського законодавства, як і у Франції, усиновлений не набував правового зв'язку з родичами

усиновителя, але для усиновителя і усиновленого встановлювались взаємні обов'язки щодо утримання.

10. Усиновлений зберігав усі спадкові права на майно своїх кровних родичів, тобто усиновлений мав право на спадщину після своїх кровних родичів і мав право на утримання від них. При цьому не допускалось одночасне спадкування після усиновителя і кровних родичів — усиновлений повинен був обрати після кого з них він буде спадкувати.

Наявність таких умов мала своїм наміром максимально гарантувати права членів сім'ї усиновителя, приймати усиновленого як рідного і не порушувати при цьому релігійні і соціальні норми, що склались у суспільстві.

Незважаючи на введення в дію Австрійського цивільного кодексу, на українських землях продовжували діяти норми звичаєвого права, що регулювали відносини усиновлення. А в судовій практиці застосовувались норми кодексу, що стосувались опіки над дітьми-сиротами. Найбільш повні дані про виховання сиріт та опікунську турботу про них збережено в судових документах міста Галича. Так, в період з 1829 до 1920 рр. було розглянуто 26 справ про встановлення опіки над дітьми-сиротами і жодної справи про усиновлення.

Австрійський цивільний кодекс 1811 р. діяв з деякими змінами на території Галичини і в період її приєднання до складу Польщі після Першої світової війни.

Отже, усиновлення за тогочасним законодавством розглядалося у трьох аспектах:

1) усиновлення визначалося як інститут цивільного права, який виражав цивільний стан усиновленого;

2) усиновлення визначалося як своєрідні відносини дарування, оскільки усиновлений отримував спадщину усиновителя в дар;

3) усиновлення визначалося і як договір, оскільки передбачало виникнення взаємних прав та обов'язків як в усиновителя, так і в усиновленого.

Таким чином, ми можемо визначити один з етапів розвитку інституту усиновлення на території України, який почався після впровадження в дію Австрійського цивільного кодексу 1811 р. Незважаючи на те, що усиновлення було присвячено лише сім статей, цей нормативно-правовий акт відіграв надзвичайно важливу роль у подальшому розвитку даного інституту. Австрійський цивільний кодекс відобразив усі тогочасні європейські законодавчі тенденції у становленні інституту усиновлення, який тільки почав формуватися на законодавчому рівні.

Список літератури:

1. *Арсенін П.І., Базак М.І., Бомпарович З.Є.* та ін. Гуцульщина: Історико-географічне дослідження / П.І. Арсенін, М.І. Базак, З.Є. Бомпарович [та ін.]. – К.: Наукова думка, 1987.
2. *Гошко Ю.Г.* Звичаєве право населення Українських Карпат та Прикарпаття XIV–XIX ст. / Ю.Г. Гошко. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999.
3. *Загоровскій А.И.* Курсъ семейнаго права / А.И. Загоровскій. – Одесса: Типографія Акціонернаго Южно-Русскаго Общества Печатнаго Дела, 1909.
4. *Кайндль Раймун Фрідріх.* Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази / Раймун Фрідріх Кайндль; пер. з нім. З.Ф. Пенюк. – Чернівці: Молодий буковинець, 2000.
5. *Кустова В.В.* Усыновление в законодательстве стран Западной Европы и России XIX века / В.В. Кустова // Журнал российского права. – 2001, № 9.
6. *Победоносцев К.П.* Курс гражданского права. Часть вторая: Права семейные, наследственные и завещательные (Классика российской цивилистики) / К.П. Победоносцев. – М.: Статут, 2003.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена исследованию условий и необходимости возникновения института усыновления на территории Украины в период Австрийской империи в контексте европейских тенденций развития семейного права. В результате исследования изучены основные аспекты решения проблем правового обеспечения содержания и воспитания детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей.

Статья содержит комплексный анализ теоретических и практических вопросов, связанных с правовым регулированием отмеченных проблем. С этой целью рассмотрены исторический опыт и практика при решении данных вопросов, а также проанализирована действующая на тот момент нормативно-правовая база в сфере данного исследования.

SUMMARY

Article is devoted research of conditions and necessity of occurrence of institute of adoption in territory of Ukraine in the Austrian empire in a context of the European tendencies of development of a family law. As a result of research the basic aspects of the decision of problems of legal maintenance of the contents and education of children-orphans and children without parental support are studied.

The article contains the complex analysis of the theoretical and practical questions connected with legal regulation of noted problems. Historical experience and practice are with that end in view considered at the decision of this points in question, and also the is standard-legal base active at that point in time in sphere of the given research is analysed.

*Рекомендовано кафедрою цільного,
господарського права та процесу*

Подано 12.01.09